

Handboek ouderenpsychiatrie

Richard Oude Voshaar, Roos van der Mast, Max Stek, Frans Verhey
en Mathieu Vandenbulcke (redactie)

Eerste druk: 1997

Tweede druk: 2001

Derde druk: 2010

Vierde druk: 2018

© De Tijdstroom uitgeverij, 2018.

Omslagontwerp: Cees Brake bno, Enschede

Uitgegeven door De Tijdstroom uitgeverij BV, Postbus 775, 3500 AT Utrecht.

Internet: www.tijdstroom.nl

E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

In het boek en in de leeromgeving is een aantal (meestal uit het Engels vertaalde) meetinstrumenten opgenomen, waarvan niet bekend is dat de verveelvoudiging ervan in Nederland of Vlaanderen commercieel geëxploiteerd wordt. Wij verzoeken mogelijke houders van auteursrechten op deze (vertaalde) meetinstrumenten zich bij de uitgever bekend te maken.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW Amstelveen.

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 5898 314 5

NUR 875

Inhoud

Inhoud – 5

Woord vooraf – 11

DEEL 1 OUDEREN EN VEROUDERING

Hoofdstuk 1

Algemene inleiding – 15

Hoofdstuk 1.1

Demografische ontwikkelingen – 17

Dorly Deeg

Hoofdstuk 1.2

Veroudering in een evolutionair perspectief – 25

Rudi Westendorp

Hoofdstuk 2

Biologische aspecten van veroudering – 33

Hoofdstuk 2.1

De rol van het genoom bij veroudering en psychiatrische aandoeningen – 35

Eline Slagboom

Hoofdstuk 2.2

Multimorbiditeit, beperkingen en frailty – 47

Richard Oude Voshaar, Sophia de Rooij

Hoofdstuk 2.3

Cognitieve veroudering – 61

Hannie Comijs, Martin van Boxtel

Hoofdstuk 2.4

Hersenveroudering – 71

Mathieu Vandenbulcke, Louise Emsell, Rudi D'Hooge

Hoofdstuk 3

Psychologische aspecten van veroudering – 89

Yolande Kuin, Anne Margriet Pot

Hoofdstuk 4
Psychosociale aspecten van veroudering – 101
Ruud Kempen

Hoofdstuk 5
Epidemiologie van psychiatrische stoornissen bij ouderen – 117
Ronny Bruffaerts, Aartjan Beekman

DEEL 2 ALGEMENE DIAGNOSTISCHE PRINCIPES

Hoofdstuk 6
Psychiatrische diagnostiek en classificatie – 131
Michiel Hengeveld, Ton van Balkom, Paul Naarding, Radboud Marijnissen

Bijlage A
Status mentalis voor de artsopleiding – 161
Michiel Hengeveld

Bijlage B
Psychiatrische begrippenlijst voor de artsopleiding – 169
Michiel Hengeveld

Hoofdstuk 7
Het internistisch-geriatriesch onderzoek – 195
Jos Tournoy

Hoofdstuk 8
Het neurologisch onderzoek – 207
Berry Kremer

Hoofdstuk 9
Het neuropsychologisch onderzoek – 221
Hannie Comijs, Jan Van den Stock

Hoofdstuk 10
Persoonlijkheidsonderzoek bij ouderen – 237
Arjan Videler, Rosalien Wilting, Silvia van Dijk

Hoofdstuk 11
Beeldvormend onderzoek – 249
Mathieu Vandenbulcke

Hoofdstuk 12
Meetinstrumenten in de ouderenpsychiatrie – 263
Radboud Marijnissen, Didi Rhebergen

DEEL 3 ALGEMENE THERAPEUTISCHE PRINCIPES 283

Hoofdstuk 13

Preventie – 285

Sebastian Köhler, Aartjan Beekman

Hoofdstuk 14

Psychologische behandeling – 305

Marjolein Boshuisen, Roos van der Mast

Hoofdstuk 15.1

Farmacotherapie – 319

Rob van Marum, Koen Grootens

Hoofdstuk 15.2

Elektroconvulsietherapie en andere vormen van neuromodulatie – 349

Filip Bouckaert, Max Stek

Hoofdstuk 16

Psychiatrische consultatie – 363

Radboud Marijnissen, Martin Kat, Max Stek

DEEL 4 PSYCHOPATHOLOGIE

Hoofdstuk 17

Neurobiologische ontwikkelingsstoornissen – 377

Hilde Geurts, Rianne Meeusen

Hoofdstuk 18

Schizofrenie en verwante psychotische stoornissen – 393

Paul David Meesters

Hoofdstuk 19

Bipolaire stoornis – 409

Annemiek Dols, Pascal Sienaert

Hoofdstuk 20

Depressieve stoornissen – 425

Didi Rhebergen, Max Stek

Hoofdstuk 21

Angst- en stressstoornissen – 445

Hoofdstuk 21.1

Angststoornissen – 447

Gert-Jan Hendriks, Willeke van Zelst, Richard Oude Voshaar

Hoofdstuk 21.2

Psychotrauma- en stressorgerelateerde stoornissen – 463

Willeke van Zelst, Gert-Jan Hendriks, Richard Oude Voshaar

Hoofdstuk 22

Obsessieve-compulsieve en verwante stoornissen – 471

Chris Bervoets, Loes Gabriëls

Hoofdstuk 23

Slaapstoornissen – 479

Eus Van Someren, Lex van Bommel

Hoofdstuk 24

Middelenmisbruik en verslaving – 499

Rob Kok, Richard Oude Voshaar

Hoofdstuk 25

Somatisch-symptoomstoornis en verwante stoornissen – 519

Richard Oude Voshaar, Denise Hanssen

Hoofdstuk 26

Persoonlijkheidsstoornissen – 535

Silvia van Dijk, Bas van Alphen, Richard Oude Voshaar

Hoofdstuk 27

Neurocognitieve stoornissen – 555

Hoofdstuk 27.1

Delier – 557

Roos van der Mast

Hoofdstuk 27.2

Neurocognitieve stoornissen – 579

Frans Verhey, Mathieu Vandenbulcke, Roos van der Mast

Hoofdstuk 28

Psychiatrische stoornissen bij neurologische aandoeningen – 611

Erik van Duijn, Albert Leentjens

Hoofdstuk 29

Psychiatrische stoornissen bij chronische somatische ziekten – 629

Karen van den Berg, Joost Sanders, Annette Hegeman

Hoofdstuk 30

Seksuele disfuncties – 643

Albert Neeleman, Minke de Boer

Hoofdstuk 31

Suïcidaliteit en suïcide bij ouderen – 669

Anke Bonnewyn, Richard Oude Voshaar

DEEL 5 ETHIEK EN RECHT

Hoofdstuk 32

Ethiek en recht in de ouderenpsychiatrie – 681

Dick Engberts, Andrea Ruissen, Herman Nys

Personalia – 713

Register – 717

Woord vooraf

Bij de vierde, gewijzigde en uitgebreide druk

De afgelopen decennia is iedereen goed doordrongen van de vergrijzing van onze samenleving, die in Vlaanderen en Nederland rond 2040 haar top zal bereiken. Goede herkenning en behandeling van psychiatrische stoornissen bij ouderen is essentieel. Het zelfstandig functioneren en regie voeren over het eigen leven vereisen immers een goede psychische gezondheid. Aantasting van de psychische gezondheid van ouderen vermindert de kwaliteit van leven, vaak in grotere mate dan bij verlies van lichamelijke gezondheid. Deze vierde, geheel herziene druk van het *Handboek ouderenpsychiatrie* illustreert de sterke vooruitgang die de afgelopen jaren is geboekt in de zorg voor ouderen met een psychiatrische stoornis. Onder redactie van de vijf hoogleraren ouderenpsychiatrie in Vlaanderen en Nederland, hebben in totaal 59 auteurs, allen met ruime klinische, wetenschappelijke en/of onderwijskundige ervaring binnen de ouderenpsychiatrie, bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Namens deze auteurs presenteren wij u met gepaste trots deze nieuwe uitgave van het *Handboek ouderenpsychiatrie*. Het boek is ingedeeld in vijf delen. In het eerste deel 'Ouderen en veroudering' wordt na een korte beschrijving van de epidemiologische en evolutionaire aspecten van veroudering, in verschillende hoofdstukken ingegaan op lichamelijke, psychologische en sociale aspecten van veroudering in relatie tot het geestelijk functioneren en welbevinden.

In het tweede deel 'Algemene diagnostische principes' staat het psychiatrisch onderzoek centraal. Hier wordt de tractus mentalis besproken aan de hand van de trias psychica: denken, voelen en willen. Aanvullend onderzoek, zoals het lichamelijk-, neuropsychologisch-, persoonlijkheids-, en beeldvormend onderzoek wordt beschreven in separate hoofdstukken. Het deel eindigt met een korte beschrijving van de belangrijkste meetinstrumenten voor de ouderenpsychiater.

In het derde deel 'Algemene therapeutische principes' worden zowel de biologische als psychologische interventies besproken. De kennis op dit gebied ontwikkelt zich dermate snel, dat gekozen is voor het presenteren van de algemene principes. Voor specifieke kennis verwijzen wij naar de hierover geschreven farmacotherapeutische en psychotherapeutische handboeken. Hoewel soms gedetailleerde adviezen worden besproken ter illustratie, willen we als redactie benadrukken dat klinici altijd zorgvuldig moeten nagaan of toepassing van voorgestelde behandelingen (nog steeds) geïndiceerd is volgens de vigerende richtlijnen en protocollen. Het vierde deel 'Psychopathologie' bespreekt de psychiatrische stoornissen bij de oudere mens conform de indeling en criteria van de DSM-5. Soms vergde dit creativiteit van de auteurs, omdat in het empirisch onderzoek deze stoornissen meestal geïndiceerd waren op basis van voorgangers van de DSM-5. Ten opzichte van de derde druk is dit gedeelte uitgebreid met de ontwikkelingsstoornissen, de obsessieve-compulsieve en verwante stoornissen, en de psycho-trauma- en stressorgerelateerde stoornissen. Daarnaast heeft de relatie tussen psychiatrische en somatische ziekten meer aandacht gekregen door deze afzonderlijk te beschrijven voor neurologische ziekten en chronische somatische ziekten.

Tot slot worden in het laatste deel 'Ethiek en recht' enkele voor de ouderenpsychiatrie relevante ethische en juridische aspecten besproken.

De uitgave van de vorige druk van het *Handboek ouderenpsychiatrie* in 2010 liep synchroon met de start van de opleiding in het aandachtsgebied ouderenpsychiatrie. Inmiddels is een nieuwe generatie ambitieuze ouderenpsychiaters klaargestoomd, waaronder velen met wetenschappelijke en onderwijskundige interesse. Met deze vierde druk hopen we de interesse voor ouderen met een psychiatrische stoornis verder te vergroten onder aankomend psychiaters. Echter, de doelgroep van het boek rijkt verder. We hopen dat het inspiratie biedt aan alle hulpverleners die in de gezondheidszorg met ouderen werken of daartoe worden opgeleid om de kwaliteit van de psychiatrische zorg voor deze doelgroep te verhogen.

De redactie,
Richard Oude Voshaar
Roos van der Mast
Max Stek
Mathieu Vandenbulcke
Frans Verhey